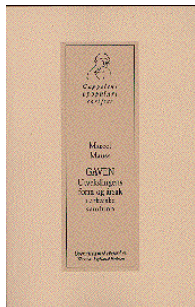


Etterord

I Marcel Mauss: *Gaven*, Cappelen Akademisk Forlag 1995.

Thomas Hylland Eriksen

Bonus: Denne er, til forskjell fra den trykte utgaven (Cappelen Akademisk Forlag 1995), fri for korrekturfeil. Forlaget må ha skannet inn teksten i stedet for å be meg om en diskett, og jeg toer mine hender.



Det er svært få -- om noen -- enkeltstående tekster i det tyvende århundres sosial- og kulturantropologi som har fått en innflytelse som kan måle seg med ringvirkningene av Marcel Mauss' essay om de sosiale implikasjonene av gaveutveksling. Essayets direkte påvirkning kan spores i alt fra analyser av varefetisjisme til den strukturalistiske teorien om slektskapet og studier av "symbolsk utveksling" og symbolmakt; fra etnografiske studier av integrasjon i indiske landsbyer til kritikk av "neo-marginalistiske" modeller i økonomisk antropologi og ulike forsvar for en samfunnsvitenskap som betrakter samfunnet som mer enn summen av enkeltindividene. I dette etterordet vil jeg konsentrere meg om Mauss' innflytelse på antropologisk tenkning, men det må presiseres at *Gaven* har en relevans som går langt ut over antropologien som akademisk disiplin -- nettopp slik Mauss selv bidrar både til komparativ filologi, sosialfilosofi, politisk tenkning og generell sosiologi i essayet.

Marcel Mauss (1872-1950) var nevø av Emile Durkheim, grunnleggeren av moderne fransk sosiologi og det innflytelsesrike tidsskriftet *L'Année Sociologique* (Sosiologisk Årsskrift), som Mauss gjenopplivet og redigerte noen år etter Durkheims død. Durkheims

lære om sosial integrasjon, som senere ble videreutviklet (noen vil mene vulgarisert) til en stringent, naturvitenskapelig inspirert modelltenkning i A.R. Radcliffe-Browns strukturfunksjonalisme, var også i hovedsak Mauss' egen. Til forskjell fra Durkheim la Mauss imidlertid i mange av sine arbeider hovedvekten på ikke-europeiske samfunn, som han hadde meget betydelige kunnskaper om. Hans prosjekt var å bidra til en sammenlignende sosiologi med utgangspunkt i konkrete, detaljert beskrevne enkeltsamfunn og enkeltinstitusjoner. Målet var både å klassifisere samfunn og å etablere strukturelle fellestrekk mellom de mest forskjelligartede samfunn, for å oppnå en allmenn forståelse av sosialt liv. *Gaven* er en eksemplarisk realisering av denne ambisjonen.

Mauss' forutsetninger for komparative kulturstudier var de beste. Han begynte sin karriere som forsker innen komparativ religion og språk, med indisk religion og sanskrit som spesialiteter. Som medlem av Durkheims *équipe* var det disse feltene han hadde hovedansvaret for, selv om hans arbeider etter hvert skulle peke langt ut over studiet av språk og religion. I tiden frem til første verdenskrig deltok Mauss i et av de mest ambisiøse sosiologiske forskningsprogrammene som noen sinne har eksistert. Med utgangspunkt i Durkheims lære om sosial integrasjon (hans teorier om arbeidsdelingen, om religionens funksjoner, om kollektive bevissthetsformer osv., se ev. Østerberg 1983) skulle et lag av yngre forskere, med Mauss som primus inter pares, utforske hele spekteret av sosialt liv -- fra den sosiale organiseringen av tid og rom til høyre og venstre som kulturelle kategorier og det økonomiske livs integrerende funksjoner.

Mange av deltakerne i det sosiologiske kollektivet rundt *L'Année Sociologique* døde i krigen, og Durkheim døde selv i 1917. Tro mot kollektivet brukte Mauss store deler av mellomkrigstiden på å ferdigredigere og utgi deres etterlatte skrifter, og overtok selv ansvaret for en rekke delprosjekter, som han imidlertid aldri rakk å ferdigstille. I 1925 grunnla han Institutt for Etnologi i Paris, hvor han underviste til annen verdenskrigs utbrudd, da han trakk seg tilbake fra det akademiske liv.

Det er to merkverdigheter som må kommenteres i Mauss' akademiske løpebane. For det første utførte han aldri selv noe grundig feltarbeid, selv om han aldri sluttet å vektlegge betydningen av solide empiriske data for den komparative sosiologien eller sosialantropologien. For det andre utga han aldri noen bok alene. (*Gaven* ble opprinnelig trykt i *L'Année Sociologique*.) De fleste av hans essays og "utkast" (*esquisses*) ble dessuten skrevet sammen med andre, fremfor alt Durkheim og Henri Hubert.

Selv om Mauss aldri utgav noe hovedverk (*Gaven* er faktisk det nærmeste han kom), identifiserte han flere problemområder som i dag er sentrale forskningsfelt innen antropologien. Hans "Essai sur le sacrifice" (Essay om ofringen) fra 1898 er fremdeles en viktig inspirasjonskilde i forskningen om ofring. I 1903 publiserte han sammen med Durkheim "De quelques formes primitives de classification" (Om enkelte primitive former for klassifikasjon), som var en tidlig analyse av totemisme og tenkningens kategorier hos skriftløse folk. Senere skulle han blant annet utgi en original studie av den samfunnsskapte kroppen (som bl.a. Foucault og Bourdieu senere har utforsket videre), et langt essay om nasjonen hvor flere av dilemmaene vi i dag er vant til å forbinde med nasjonalismen blir diskutert, et komparativt essay om døden og et fremragende essay om personbegrepet i komparativt perspektiv. Det siste fikk velfortjent fornyet oppmerksomhet da en gruppe engelskspråklige antropologer, sosiologer og filosofer i 1985 sørget for å få det oversatt som utgangspunkt for en antologi om *The Category of the Person* (Carrithers et al. 1985). Han planla også studier, som han aldri rakk å fullføre, av pengene, bønnen og staten.

I Louis Dumonts ord var Mauss "en filosof, en teoretiker som hadde vendt seg mot det konkrete, som hadde lært at det bare er gjennom nærkontakt med kjensgjerningene at sosiologien kan komme videre" (Dumont 1983, s. 167). Dumont, som studerte under Mauss på tredvetallet, minnes at Mauss' grunnfagsundervisning i hovedsak gikk ut på detaljerte instruksjoner i observasjonsteknikk; målet var å gjøre studentene i stand til å

registrere empiriske fakta så detaljert som mulig. Først på et senere stadium i utdannelsen kom analysen og sammenligningen inn.

At Mauss anså de empiriske detaljene som avgjørende i samfunnsvitenskapelig forskning er tydelig i *Gaven*, som av den grunn tidvis kan gi et pedantisk inntrykk. Gjennomgangen av etnografisk materiale, spesielt hos nordvestkystindianerne, og særlig i det meget omfattende noteapparatet, virker kanskje utmattende for lesere som er uvante med etnografiske beskrivelser. Mauss var imidlertid overbevist om kjensgjerningenes forrang, og omtalte "filosofer" som Lucien Lévy-Bruhl (samtidig antropolog og filosof, som skrev om mentaliteter og tenkemåter) med dårlig skjult forakt. "Planen forandrer seg med kjensgjerningene," skrev han i 1922, som en påminnelse om at en abstrakt modell av samfunnet aldri bør gjøres sannere enn omhyggelig innsamlede fakta om samfunnet.

Det skulle likevel være lett å se at Mauss var alt annet enn teorifiendtlig. Han sverget troskap mot konkrete sosiale fakta og nektet å bruke dem rent illustrerende (slik ikke minst Durkheim hadde en hang til), men han anså ikke kjennskap til dem for å være det samme som forståelse av dem. For å forstå kjensgjerninger er det nødvendig, presiserte han, å forstå dem i sin totalitet, i hele sin fylde og sin sosiale kontekst. Beskrivelsen, detaljene, etnografien er intet mål i seg selv, men de er uomgjengelige som kilden teoretiske innsikter i sosiologi og antropologi springer ut av. Det er bare kombinasjonen av grundige empiriske kunnskaper og en teoretisk forståelse som kan gjøre det mulig å begripe logikken i tilsynelatende meningsløse institusjoner som den nordvestamerikanske potlatchen. Det var takket være hans faktiske kunnskaper, men også på grunn av hans teoretiske samfunnsforståelse, at Mauss i *Gaven* kunne korrigere misforståelser hos eksperter i romerrett og bidra til studiet av de før-klassiske indiske samfunnene; og det var takket være hans store kunnskaper i Stillehavets etnografi og filologi at han kunne korrigere enkeltaspekter ved Malinowskis berømte etnografi i *Argonauts of the Western Pacific*.

De grunnleggende ideene i *Gaven* er enkle. En ytelse (gave, tjeneste) må møtes med en gjenytelse, med mindre mottakeren skal havne i en skamfull og uverdigg posisjon vis-à-vis giveren. Når han ikke gir gjenytelsen umiddelbart (og det er ofte obligatorisk å vente med gjenytelsen), stifter man en diffus gjeld til giveren, som før eller siden må innfris. Utveksling av gaver skaper på denne og andre måter sosiale forpliktelser og varige bånd mellom partene. Det finnes ingen gratis gaver. Det vet alle i vår type samfunn som har mottatt en litt for flott julegave fra en onkel de liker dårlig.

Mauss, som gjennom hele essayet implisitt sammenligner arkaiske og tradisjonelle samfunn med moderne, anser innstiftelsen av den formelle, forretningsmessige kontrakten som et brudd med en handlingslogikk som tidligere kanskje var universelt utbredt. I tradisjonelle samfunn har overbringelsen av gaver en langt bredere plass og videre implikasjoner enn hos oss (mange samfunn i Stillehavet blir fremdeles omtalt som "gaveøkonomier"), og disse samfunnene er derfor generelt preget av en dypere integrasjon og et tettere fellesskap enn våre. Overbringelsen av gaver hos disse folkene har, som han uttrykker det, nærmest en total karakter: Handlingen gir konnotasjoner til hele den sosiale orden; hele den sosiale verden -- kjønnsrelasjoner, rangforskjeller, trosformer, næringsveier -- kommer til uttrykk gjennom utvekslingen av gaver, som både bringer mennesker nærmere hverandre og er ritualiserte uttrykk for fellesskapet. Plikten til å gi og plikten til å motta er selve det normative grunnlaget for sosiale fellesskap.

Som det går frem av det siste kapitlet i *Gaven*, har Mauss også konkrete anbefalinger for det moderne franske samfunnet i denne sammenheng. Her går han inn for en vertikal solidaritet (bedriftseiere skal ha et overordnet ansvar for den ansattes ve og vel; et moralsk fellesskap skal knytte selger og kjøper av arbeidskraft sammen) som har slått dårlig an i ettertid, ikke minst hos fagbevegelsen. Mauss deltok imidlertid i en noe annen debatt, ettersom han kritiserte individualismen langs omtrent de samme linjer som Alexis de Tocqueville hadde gjort hundre år tidligere; som en ideologisk tilstand der enkeltpersonen trekker seg tilbake fra det offentlige liv og det moralske fellesskap; som

en oppskrift på atomisering og fremmedgjøring.

Ordet "total" er et nøkkelbegrep i *Gaven*, som hviler på den forutsetning at alt i samfunnet henger sammen; at alle praksiser, moralregler og institusjoner speiler seg i hverandre, støtter opp under hverandre og forutsetter hverandre. Derfor går det også an å betegne visse ytelser, som overrekkelser ved store offentlige gaveseremonier, som "totale ytelser" hvor man gir noe vesentlig av seg selv, så å si. "Totale sosiale fakta" viser likeledes til enkeltstående, isolerbare kjensgjerninger som bare eksisterer i kraft av, og bare kan forstås i lys av, samfunnshelheten.

Gjennom analysen i *Gaven* argumenterer Mauss mot de samfunnsvitere som forsøker å redusere all samhandling til kalkyler, vinning og tap (utilitarismen). Det er et mangfold av motiver og virkninger som ligger til grunn for utvekslingen, og til syvende og sist er målet fellesskap, og den endelige virkningen er opprettholdelse av en sosial orden som også er en moralsk orden. Utvekslingen av gaver er, som Mauss presiserer innledningsvis, tilsynelatende frivillig men dypest sett obligatorisk. Å unnlate å gi, å nekte å ta imot, er en fornektelse av samfunnets grunnverdier.

Mauss' analyse har hatt uvurderlig betydning for økonomisk antropologi, fra det komparative studiet av byttesystemer til analyser av varefetisjisme i kapitalistiske samfunn. I Marshall Sahlins' "On the Sociology of Primitive Exchange" (Sahlins 1972) raffineres Mauss' begrepsapparat ved at det skilles mellom tre former for resiprositet eller gjensidighet: (i) generalisert resiprositet, (ii) balansert resiprositet og (iii) negativ resiprositet. Den negative er rett og slett forsøk på å få noe igjen for ingenting, fra knallhard pruting til rent tyveri. Balansert resiprositet er kjøp og salg, som ikke skaper sterke moralske forpliktelser ettersom prisen er fastsatt og kjøperen gjør opp for seg umiddelbart. Den generaliserte resiprositeten er utvekslingen slik den beskrives i *Gaven*; en institusjonalisert gavmildhet som i det lange løp innebærer at alle i landsbyen står i en vag og udefinert gjeld til hverandre. Denne er grunnlaget for alle moralske fellesskap,

skriver Sahlins, som gjentar Mauss' kritikk av såvel det amoralske industrisamfunnet som de utilitaristiske handlingsteoriene.

Andre forskere har i en viss forstand snudd Mauss på hodet, og påpekt hvordan den "generaliserte resiprositeten" skaper avhengighetsbånd som ofte kan ha føydal karakter, og dessuten kan fungere lite hensiktsmessig rent økonomisk sett (noe Mauss heller ikke var fremmed for). Pierre Bourdieu viser dette i flere av sine arbeider om symbolmakt, blant annet i et eksempel hvor en nordafrikansk murer insisterer på å få penger i stedet for å innta et rituelt måltid sammen med oppdragsgiverne. Mureren avviser, i Bourdieus ord, "formelen hvorved den symbolske alkymien tar sikte på å omforme arbeidet og dens pris til milde gaver" (Bourdieu 1980, s. 195). Her ligger også kilden til fagbevegelsens skepsis mot gavelogikken.

Gavens innflytelse går imidlertid langt ut over den økonomiske antropologien. I sitt hovedverk om slektskapets elementære strukturer viser Claude Lévi-Strauss (1949) at han står i dyp gjeld til Mauss. Utvekslingen av kvinner, selve "super-gaven" i tradisjonelle samfunn, er den sentrale byggeklossen i Lévi-Strauss' modell, og det var Mauss som satte ham på ideen. Lévi-Strauss har også poengtert at Mauss så tidlig som i 1924 definerte den sosiale verden som "en verden av symbolske relasjoner" (Lévi-Strauss 1950) og åpnet for en vitenskap som knyttet individets mentale liv til gruppens liv. Enda viktigere for Lévi-Strauss' egen tenkning var Mauss' generelle program om å identifisere skjulte mønstre og regelmessigheter i en tilsynelatende umåtelig kompleks empirisk virkelighet. For at utvekslingssystemene skal "gå opp", må de være underlagt en regelmessighet som kan gjengis på formel, argumenterer Lévi-Strauss. Gruppene og personene står overfor hverandre i henhold til en usynlig nøkkel som sørger for at deres gjensidige relasjoner er konstante. Kombinasjonen av Mauss' tenkning omkring resiprositet mellom grupper og den strukturelle lingvistikken gav støtet til Lévi-Strauss' strukturalisme. Tro mot gavelogikken sørget Lévi-Strauss for å gi en gjenytelse som var like storslagen som den opprinnelige gaven, nemlig vårt århundres mest grandiose antropologiske teoribygning.

Gaven markerte et kvantesprang fremover innenfor det europeiske studiet av fremmede folkeslag. Som Mary Douglas (1990: x) nylig bemerket, trenger man bare å lese noen av verkene Mauss siterer i noteapparatet for å forstå at hans analytiske nivå lå divisjoner over hans forgjengere, som enten registrerte og katalogiserte fakta uten å utforske deres indre sammenheng i en sosial helhet; eller som subsummerte alt de fant under generelle, enkle diffusjonistiske eller evolusjonistiske modeller. Gang på gang er *Gaven* blitt gjenoppdaget av nye generasjoner av antropologer, som hver gang har latt seg forbløffe over originaliteten i Mauss' tenkning og hans eksepsjonelt innsiktsfulle lesning av andres etnografi. Sitt beskjedne omfang til tross, har *Gaven* vært en av dette århundrets desidert mest fruktbare (i ordets rette forstand) komparative studier av kultur og samfunn. Den er en bok som bør leses langsomt, en bok som innfrir kravet om at en god antropologisk analyse inneholder en elefant av empiri og en kanin av teori. Sluker man den for fort, forsvinner smaken av kanin.

Referanser

Bourdieu, Pierre (1980) *Le sens pratique*. Paris: Minuit.

Carrithers, Michael, Steven Lukes og Steven Lukes, red. (1985) *The Category of the Person. Anthropology, philosophy, history*. Cambridge: Cambridge University Press.

Douglas, Mary (1990) Foreword. I Marcel Mauss: *The Gift*, overs. W. D. Halls. London: Routledge.

Dumont, Louis (1983) Marcel Mauss: une science en devenir. I Dumont: *Essais sur l'individualisme*. Paris: Seuil.

Lévi-Strauss, Claude (1949) *Les structures élémentaires de la parenté*. Paris: Plon.

Lévi-Strauss, Claude (1950) *Introduction à l'oeuvre de Marcel Mauss*. Paris: P.U.F.

Sahlins, Marshall (1972). On the Sociology of Primitive Exchange. I Sahlins: *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine.

Østerberg, Dag (1983). *Emile Durkheims samfunnslære*. Oslo: Pax.